

НАВЛИЗАНЕ НА ХРИСТИЯНСТВОТО В ИЗВЪНГРАДСКИТЕ ЦЕНТРОВЕ В ПРОВИНЦИЯ ТРАКИЯ ДО СРЕДАТА НА V В.

Виолина Трайчева

За разпространението на християнството извън големите градски центрове не може да се каже много. Този проблем е породен от няколко причини. Едната от тях е, че за тези процеси не се споменава много в написаното от античните автори и нямаме почти никакви писмени сведения. Въпреки това регистрираните досега християнски храмове, които не се свързват с големи градски центрове, не са малък брой. За самото разпространение на християнството може да се каже, че негови разпространители в градовете в Тракия са били главно източни имигранти. В Панегирика в чест на император Констанций Хлор от 296 г. изрично се споменава, че преселниците в Тракия били от Азия и именно те донесли „християнството и светлината“ в Тракия. По този начин християнството проникнало първо в градовете, където са били изградени и първите християнски религиозни сгради – базиликите. Познати са ни примерите с базиликата, разположена под днешната „Света Петка“ в Пловдив, базиликите в Кабиле, базилика 4а в Диоклецианопол, вероятно мартириума в Коматеве и др. Впоследствие християнството се разпространило и в селата, където в голямата си част раннохристиянските сгради се отнасят към втората половина на IV в. Тази констатация се потвърждава и от археологическите разкопки, които хвърлят обилна светлина върху процесите, които настъпили в селата на Тракия. Според тях през целия IV в. до неговия край и началото на V в. населението продължавало да практикува езически обичаи. Нещо повече, християнството в тези села се появило масово едва към последната четвърт – края на IV в., като приемането на новата религия се свързва с чуждо,

нетракийско население. Това нетракийско население е засвидетелствано предимно северно от Стара планина, а не в разглежданата тук провинция Тракия. Дори се смята, че и през IV в. в някои региони продължават да се изграждат нови езически светилища. Писмените извори и археологическите данни позволят да се заключи, че тракийското население, което е предимно селско, едва след средата на IV в. и по-скоро в последната му четвърт е приело християнската религия¹.

Доказателство за по-бавното проникване на християнството в селските райони са и датировките на повечето от регистрираните раннохристиянски сгради. Като изключения в литературата се посочват два примера. Първият е църква № 2 при крепостта Красен край Панагюрище (фиг. 1). Проучвателят датира църквата в началото на IV в., като според него след 313 г. сградата е превърната в баптистерий. Съществуват и мнения за датировка в края на IV в., които могат да се приемат за по-достоверни, защото за тях се дават като паралели сигурно датирани паметници. При тази църква има и друг интересен момент². Това е архитектурата на сградата и най-вече писцината с датата на появата ѝ в плана на сградата и дали променя интерпретацията на самата сграда. Проучвателите смятат, че еднокорабната църковна сграда е превърната в баптистерий, докато в литературата се споменава и тезата, че става въпрос за църква – баптистерий³.

Другият паметник, който поражда дискусия в литературата, е мартириумът, който по-късно е преустроен в т.нар. Червена църква край Перушица (фиг. 2). И тук има дискусии за датировката на тази първоначална сграда, изказана е тезата за една много ранна дата веднага след официалното приемане на християнството през 313 г. и разрушаването ѝ се поставя през 362 г.⁴, като това се базира на паралели на архитектурния план с други римски сгради от Късната античност, като тази ранна дата се посочва и от Г. Атанасов⁵. Има и други мнения, които датират сградата в края на IV в., базирайки се на паралели с подобни паметници, открити в провинция Тракия, като четириконхалната сграда в Августа Траяна и също така на паметници, които се

¹ **Динчев, В.** По въпросите за религията и етническата принадлежност на селското население в днешната българска територия през IV в. сл. Хр. // *Studia Archaeologica supplementum II. Сборник изследвания в чест на професор Атанас Милчев*. София, 2002, с. 137.

² **Григоров, В.** Крепостта Красен до Панагюрище. // *Разкопки и проучвания*, 2010, XL, с. 43.

³ Пак там.

⁴ **Бояджиев, Ст.** Архитектура, първоначално предназначение и преустройства на Червената църква край Перушица. // *Археология*, 1998, XXXIX, 1–2, 24–38.

⁵ **Атанасов, Г.** 345 раннохристиянски светци и мъченици от българските земи (I–IV в.). София, 2011, с. 23.

намират в близост. И тук освен в датировката има дискусия и в строителните периоди на сградата и най-вече в тяхната интерпретация. Поради това, че става въпрос за мартириум в литературата започва да се търсят светците, с които може тя да се свърже. В агиографската литература не се намират сигурни данни. Ст. Бояджиев и Г. Атанасов смятат, базирайки се на големината на сградата и на намерените ниши в нея, че тя е била построена, за да подслони останките на повече светци. На този фон може да се предложи хипотезата, че мартирият до Перушица е построен в чест на св. Теодот, св. Асклепиода и св. Максим, като мощите на св. Теодот са били в източната конха, а на св. Асклепиода и св. Максим в северна и южната конха. Същевременно в обширната агиографска литература засега липсва група от трима изявени светци, понесли мъченическа смърт в околностите на Филипопол. Единственото, което може да свърже Червената църква до Перушица с марцианополските мъченици св. Теодот, св. Асклепиода и св. Максим, е това, че житията посочват за място на смъртта им селище по пътя от Адрианопол за Филипопол. Това означава, че трябва да търсим селището Салтис североизточно от Пловдив, докато Перушица се намира в южна посока⁶. Тази теза не изглежда достоверна още повече, че не получава никакво доказателство в писменните извори, както и в архитектурата на сградата. Повечето от останалите регистрирани базилики се датират от своите проучватели в периода от средата до края на IV в. Само някои от тях като базилика № 2 при Карасура, при Констанция и вторите базилики при Караново, Полски градец и Кричим се датират в началото или първата половина на V в.

Друг дискуссионен проблем при тези християнски сгради е, че селищният контекст при който са изградени, не е напълно изяснен. Някои от тях са принадлежали към неукрепени селищни структури. Например случаят със сградата под т.нар. Червена църква се смята, че е принадлежала към значителен селищен център с „градски облик на културата” – т.е. към полуградски викус⁷. Има и обекти със сигурна индентификация на селищните структури, в които са се намирали. Повечето от тях са открити в крепостти или пътни станции. В крепости са християнските храмове при Констанция⁸ и при Красен. От тяхната локализация със сигурност знаем и целта, с която са били изградени – да обслужват жителите на крепостта. Имаме и случай с

⁶ Атанасов, Г. 345 раннохристиянски светци и мъченици, 22–24.

⁷ Динчев, В. По въпросите за религията и етническата принадлежност на селското население, с. 137, 139.

⁸ Според Д. Николов е възможно Констанция през късната античност да е Севастопол, споменат като град в Тракия и едва по-късно селището да е наречено Констанция. – Николов, Д. Къде се е намирал Севтополис? // *Марица-Изток. Археологически проучвания*. Т. 2, София, 1994, 195–197.

пътна станция, какъвто е при Карасура. Тук вече става въпрос за непостоянен кръг от поклонници, които са я посещавали. Това са минувачи, които са отседнали в станцията или които са минавали през нея. За Карасува е изказана хипотеза, че е Диосполис, град в Тракия⁹. Ситуацията също е много несигурна. Факт е обаче, че има голямо укрепено селище от това време и църквата е обслужвала жителите му, а не само преминаващите по пътя. Даже според мен основно е за местните жители. Подобна интерпретация има и църквата край Горно Ново село. Смята се, въпреки че тя се намира в близост до синхронната крепост „Голямото кале“, че тя е издигната извън крепостните стени именно за да обслужва минаващите пътници по пътя от долината на река Тунджа към центъра на провинция Тракия – Филипопол¹⁰. И тук е важно да се отбележи, че не става въпрос за малки крайпътни храмове, а за големи. Доказателство за това е откритият синтрон при базиликата при Горно Ново село, което от своя страна показва и важността ѝ, макар че наличието на синтрон не е задължително условие за литургия, водена от епископ¹¹. Извън сигурно регистрирано синхронно селище е и базиликата при Долни Воден. Тя се намира на 300 м източно от него. То е било с големина 200–250 дка и се датира според откритите археологически материали в границите между IV в. пр. Хр. и VI в. Около самата базилика не са открити следи от никакво застрояване¹².

Със сигурна интерпретация е базиликата, открита във военния лагер край с. Христо Даново (фиг. 3). Тя е била построена с цел разпространение на християнството сред военните, които са квартирували в лагера, като тук се смята, че става въпрос за I Аврелианова кохорта. Изграждането на базилики във връзка с разпространението на християнството сред военните е често срещана практика. Друга базилика, за която се смята, че е изградена, за да обслужва военния гарнизон, е базилика №1 при Диоклецианопол. Във Филипопол и в Августа Траяна не може да се определи базилика, която да е изпълнявала тази функция. По-късно военният лагер край с. Христо Даново прераства в селище, но базиликата продължава да съществува и да изпълнява функциите си, като вече обслужвала и местното цивилно население¹³. В укрепено селище е базиликата край Малко Чочовени. За базиликите в Караново знаем, че са се намирали в селище, което е в близост до Карановската селищна могила

⁹ **Лозанов, Й.** Диосполис в Тракия. // *Studia archaeologica universitatis serdicensis, supplementum IV*. София, 2005, 455–468.

¹⁰ **Янков, Д.** Раннохристиянска църква край село Горно ново село, Старозагорско. // *Североизточна Тракия и Византия през IV – XIV в.* София, 1993, 92–100.

¹¹ Пак там.

¹² **Морева, Р.** Старохристиянска базилика и средновековна църква при с. Долни Воден, Пловдивски окръг. // *Археология*, 1983, 4, 13–19.

¹³ **Маджаров, М.** Римският път Ескус – Филипопол. Пътни станции и селища. Пловдив, 2004, 82–85.

(фиг. 4). Това е голямо укрепено селище, при което са обособени четири строителни периода от началото на I в. сл. Хр. до края на VI – началото на VII в.¹⁴. Тук става въпрос за базилики, които са построени една върху друга, като има спор дали става въпрос за две или три, защото не е сигурно дали третата е втори строителен период на втората или е отделна базилика, но може да се отбележи, че и трите са с големи размери, което показва, че са важна част от архитектурата на селището.

Базиликата при с. Крън се свързва със селски викус, поради откритите много керамични фрагменти. На юг от базиликата са разкрити и основите на сгради, които са определени като стопански. Наблизо е регистриран и домакински комплекс, които се определят от проучвателите си като *villa rustica*, отнесена към III – IV в.¹⁵ (фиг. 5).

Със сигурна интерпретация е църквата при вилата Чаталка (фиг. 6). Църквата е ситуирана извън оградната стена на античния жилищен комплекс, до неговия югоизточен ъгъл. Жилищният комплекс е построен във втората половина на I в. сл. Хр. и е претърпял два строителни периода. Първият завършва в средата на III в., когато е разрушена от готите, а вторият е през 80-те години на IV в., когато тя е отново разрушена от вестготите. През втория период към нея са пристроени водопровод и банска постройка, а от западната страна е пристроен допълнителен двор. След разрушаването ѝ в края на 80-те години на IV в. вилата е изоставена. В нейните развалини се настанило бедно селско население¹⁶.

Останалите базилики, тези край с. Крепост, с. Драгойново, Кричим, Полски градец и с. Васил Левски са с нерегистрирани селищни структури около тях, това че досега не са засвидетелствани не означава, че около тях не е имало селищни структури, които не са били големи и са трудни за установяване. Също така не е задължително да са обслужвали едно селище, а няколко в околностите или да са се намирили на пътища.

Както големите градски центрове, така и в селските райони се наблюдава приемственост между християнството и стари езически култови дейности. Само при Караново има и сграда, с която да се свържат култовите дейности. Те могат да бъдат свързани с останки от сграда с кръгъл план. За нея се знае, че е имала вътрешен

¹⁴ **Борисов, Б.** Старохристиянските базилики (IV – VI в.) край с. Караново, Бургаска област. // *Археология*, 1988, XXIX, 3, 38–45.

¹⁵ **Динчев, В.** Селата в днешната българска територия през късноримската епоха (края на III – края на IV в.). // *Известия на археологическия институт*, 2006, XXXIX, с. 252.

¹⁶ **Николов, Д.** Къде се е намирал Севтополис, 195–197.

диаметър 20,15 м и външен 22,65 м и е нямала покрив. Освен това около нея има открити много оброчни плочки, което я определя като светилище. Открити са фрагменти от фризове и архитрави с извити страни, както и оброчна плочка на Зевс и Хера, въз основа на която се предполага, че това е известното от надпис светилище на Зевс Сабазий. В текста е посочено, че по време на съвместното консулство на Септимий Север и Клодий Албин е възстановен разрушеният от старост храм, който бил построен по времето на някой от тракийските царе¹⁷. При другите два случая не са регистрирани сгради. При с. Крепост се наблюдава продължителна приемственост и от по-ранни епохи (фиг. 7). От там най-ранните данни за култови практики са от втората половина на IV – III в. пр. Хр., регистрирани чрез вкопани структури. След това се наблюдава наличие на могили и ровове от I в. сл. Хр. От римската епоха са открити 10 оброчни плочки с изображения на Тракийския конник. През римската епоха култовите дейности се изместват на юг, където по-късно възниква и раннохристиянската сграда. При третия случай, при с. Драгойново, доказателство за по-ранните култови дейности на това място са откритите досега оброчни плочки, чийто брой достига до 12. Част от тях са преизползвани при строежа на самата църква. Повечето плочи, намерени при разкопките, са на Тракийския конник, което насочва към идеята предполагаемото светилище да е посветено на него. При разкопките се открива и разлика в пълнежа на подовата подложка в западните 2/3 на северния, средата на централния и западната част на южния кораб – той се състои не от кафява, рохкава пръст, а от отухлен кирпич като той е принадлежал на по-ранна от базиликата сграда¹⁸. Като последен пример може да се разгледа и църквата при вилата при Чаталка. При нея има няколко мнения за местоположението на езическото светилище. Едното е, че се е намирало под основите на раннохристиянската църква, другото е, че с него се свързва каменната площадка в югозападния ъгъл на комплекса, но извън оградната стена на вилата. Х. Буюклиев предполага съществуването на две светилища – едното, в което са почитани Аполон и синкретизираният с него Тракийски конник, и друго, посветено на Хермес, на база на открита оброчна плочка на божеството, както и един керамичен релеф на Хермес от стопанската част на вилата¹⁹.

От гледна точка на архитектурния план и елементите на раннохристиянските сгради не може да се каже, че се наблюдава разнообразие. В повечето случаи говорим

¹⁷ **Борисов, Б.** Старохристиянските базилики, 38–39.

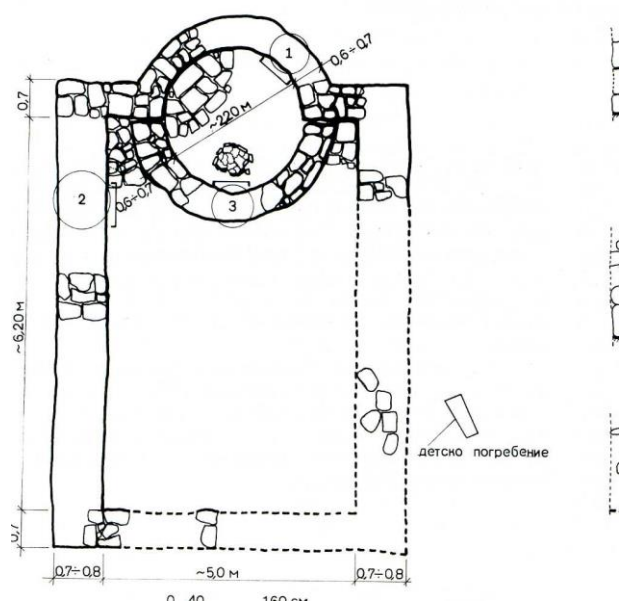
¹⁸ **Топалилов, И.** Археологически разкопки на обект „Църквището“, с. Драгойново, община Първомай. // *АОР през 2016*. София, 2017, с. 468–470.

¹⁹ **Вълчев, Ив.** Извънградските светилища в римската провинция Тракия (I – IV век). София, 2015, 311–312.

за сгради с една апсида, с три кораба и едноделен притвор. Примери за такива са базиликите при Констанция, Васил Левски, Долни Воден, Драгойново, Карасура, Крън и базилика № 2 при Караново. При абсидите преобладава полукръглата, което е нормално, като се има предвид, че тя е най-разпространена в този период не само в провинция Тракия. Има изключения на няколко подковообразни като при базиликите при Караново, еднокорабната църква при Кричим и при базиликите при Полски градец. Също така се среща и полукръгла отвътре и тристенна отвън при базилика № 1 при Карасура. Това може да е единичен случай при тази категория раннохристиянски църкви, но в цялата провинция Тракия, а и извън нея е често срещан архитектурен елемент. Синтронът не е често срещан елемент в началото на навлизането на християнството, макар че при тези църкви извън големи градски центрове неговото наличие е изненадващо често. В литература с неговото присъствие се свързва отслужването на епископ, а тук обикновено става въпрос за малки базилики, които са отдалечени от големи градски центрове, което донякъде не звучи логично и заради това не трябва да се твърди със сигурност, че във всички тях е водил литургия епископ. Синтронът се среща при Голямо Ново село, Крепост, при втория строителен период на базилика № 2 при Полски градец, Васил Левски, при Крън и при еднокорабната църква при Кричим, като при нея е интересен случаят, защото при синтрона се забелязва богата стенописна орнаментация. Деамбулаториум е регистриран само при две базилики – при първият строителен период на базилика № 2 при Полски градец и при Крън. А киворият се среща като архитектурен елемент само при Васил Левски. Интересно е, че при голям брой храмове се наблюдават допълнителни помещения, като част от тях фланкират от двете страни притвора. В повечето случаи едното от тях е баптистерий, както е случаят при Малко Чочовени, Драгойново и Крън. Друга честа употреба на тези помещения е за дианикон, както е при Констанция и Крепост.

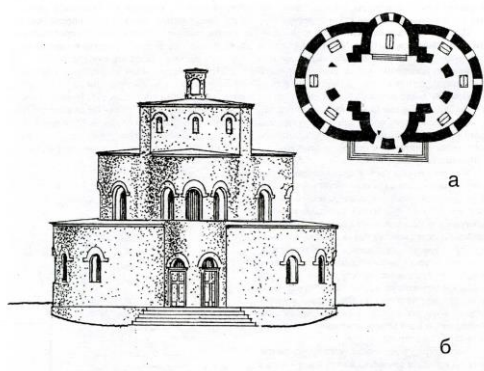
Раннохристиянските храмове извън големите градски центрове в провинция Тракия показват, че навлизането на християнството в селата не е настъпило по-късно, отколкото в градските центрове, като това се вижда от датирването им. Проблем е това, че липсва достатъчно информация в писмените извори, както и епиграфски паметници, но откритият археологически материал все пак дава възможност за датировка на самите сгради. Това сравнително рано навлизане на християнството в извънградските райони в никакъв случай не означава, че езическите вярвания са забравени, тъй като точно в тези райони се смята, че те продължават да съществуват и по-късно, до началото на V в. Освен това ако правим сравнение на самите сгради се

вижда, че извънградските не са по-малки като размери, а дори някои от тях са по-големи и с по-богата декорация, отколкото тези, които се намират в големите центрове на провинцията.

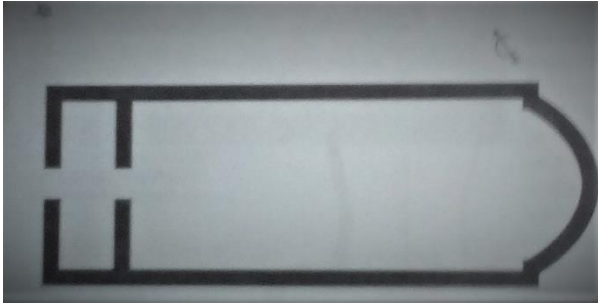
Фиг. 1. План на базилика при Красен

(Меламед, А. Раннохристиянска църква и баптистерий край крепостта „Красен”, Панагюрско. // *Археология*, 1992, 4, с. 52)

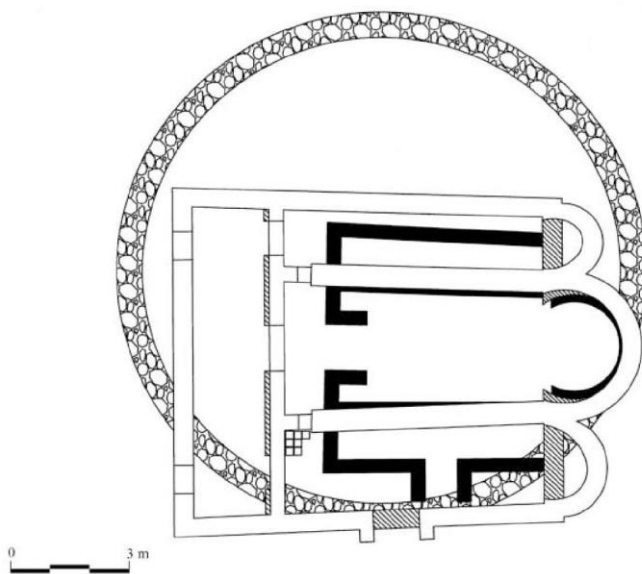
Фиг. 2. Възстановка на първичния мартириум при Червената църква. Западното лице

(Бояджиев, Ст. Архитектура, първоначално предназначение и преустройство на Червената църква край Перушица. // *Археология*, 1998, XXXIX, 1-2, с. 25)

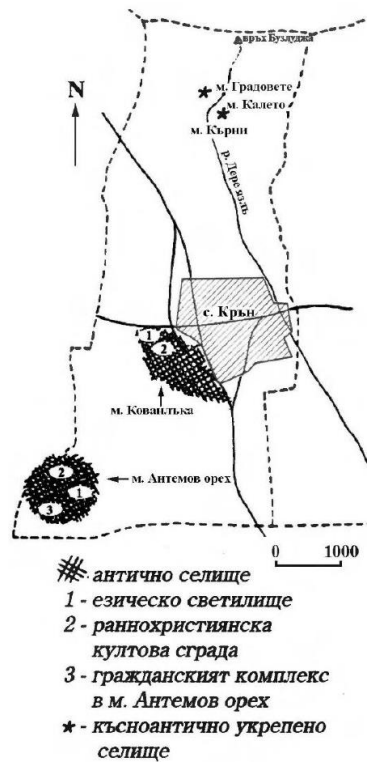
Фиг. 3. План на базиликата при с. Христо Даново

(Маджаров, М. Новооткрити раннохристиянски култови сгради в Карловския район. // Крпнтохристиянство и религиозен синкретизъм на Балканите. София, 2002, с. 88)

Фиг. 4. Общ план на базиликите и светилището от Караново

(Борисов, Б. Старохристиянските базилики (IV – VI в.) край с. Караново, Бургаска област. // Археология, 1988, XXIX, 3, с. 39)

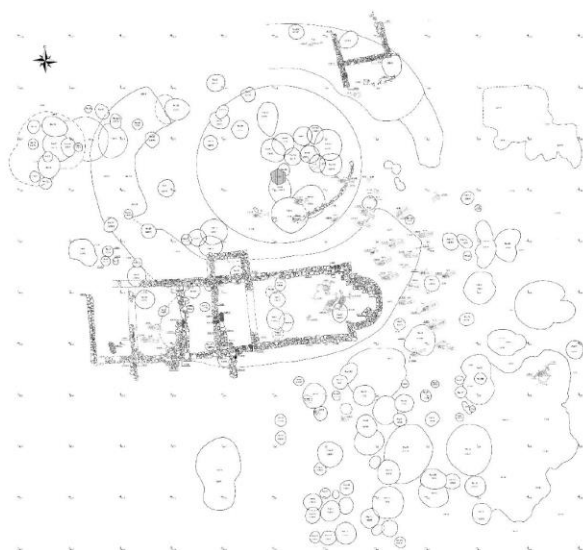
Фиг. 5. Разположение на светилището и базиликата при с. Крън

(Динчев, В. Селата в днешната българска територия през римската епоха (I – края на III век). // ИНИМ, 2000, XI, с. 204)

Фиг. 6. Общ план на Чаталка, с. Яворово

(Николов, Д. Тракийската вила при Чаталка, Старозагорско. // РП, 1984, XI, с. 6)

Фиг. 7. Общ план на светилището при с. Крепост

(Лозанов, И. Археологическа проучване и демонтиране на останките от раннохристиянска църква по трасето на АМ „Марица“, км 42+020 – 42+300 при с. Крепост, общ. Димитровград. // АОР през 2011. София, 2012, с. 358)

THE PENETRATION OF THE CHRISTIANITY IN THE EXTRAURBAN CENTERS OF THE ROMAN PROVINCE OF THRACIA

Violina Traicheva

(Summary)

The present paper researches the question of the penetration of the Christianity in the extra urban centers of the Roman province of Thracia. The period concerns the time of the first traces of the Christianity to the middle of V century. The study relies on the references of the Christian temple architecture of the considered areas. The author discusses the information related to the subject from this period, some problems and in addition, she provides new questions and views.

The early Christian temples outside the major city centers in Thracia submit the references that the penetration of the Christianity did not occur later, as it could be seen by the dates of all early Christian temples. Besides, if we compare the buildings themselves, it could be noticed that the extraurban ones are not smaller in size, even some of them have a larger size and rich decoration than those located in the major centers of the province. However, this relatively early emergence of Christianity in the discussed areas does not mean in any way that pagan beliefs were forgotten. That is why it is accepted that these beliefs survived to a later time – to the beginning of V century.